

Alâksandr Kìkleviĉ

Znaczenie i konceptualizacja w semantyce konigtywnej

Prace Językoznawcze 6, 41-58

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aleksander Kiklewicz
Olsztyn

Znaczenie i konceptualizacja w semantyce kognitywnej*

Meaning versus conceptualization in cognitive semantics

The article discusses different versions of linguistic theory of meaning. The author criticizes the assumptions of cognitive semantics and embraces the theory of meaning based on the assumptions of cognitive psychology and artificial intelligence. Consecutive chapters of the article are devoted to analysis of controversial aspects of Lakoff and Johnson's cognitive theory of metaphor, and overview of contemporary semantic theories, based on the idea of scientific integration.

1.

V. Z. Dem'jankov (1994, 21) charakteryzuje rewolucję kognitywną w językoznawstwie drugiej połowy XX w. jako przejaw ogólnej tendencji do ujęcia i interpretacyjnego systemów znakowych. Podobnie pisze o tym E. Tabakowska: przewaga współczesnej, kognitywnej teorii języka nad strukturalizmem polega na tym, że „o języku nie myśli się już w kategoriach umownego systemu znaków językowych – znaki mają m o t y a c j ę , której w większości odmawiał im model Saussure'a” (2001, 30; podkr. – A. K.).

Zwróćmy jednak uwagę na to, że F. de Saussure, L. Bloomfield, R. Jakobson i inni założyciele paradygmatu strukturalnego w językoznawstwie zdawali sobie sprawę z tego, że język funkcjonuje w środowisku antropologicznym. W części wstępnej słynnego *Kursu lingwistyki ogólnej* (Saussure 1961, 31) wyraźnie preferowane jest semiologiczne ujęcie języka, semiologia jako „nauka badająca użycie znaków w obrębie życia społecznego” rozpatrywana jest w kontekście psychologii społecznej, „językoznawstwo jest jedynie częścią tej ogólnej nauki”. W opublikowanych notatkach (1990, 50) Saussure interpretował analogie w systemie języka w świetle procesów myślenia, traktował je jako przejaw

* Niniejszy artykuł został napisany w ramach realizacji finansowanego przez Komitet Badań Naukowych projektu naukowo-badawczego nr 2-HO1D-023-22.

„asocjacji form w świadomości”. Ekspansję procesów analogii w języku dzieci tłumaczył nierozwiniętym charakterem świadomości dziecięcej, deficytem niezbędnych środków symbolizacji, a więc koniecznością ich doraźnego tworzenia w sytuacjach posługiwania się językiem.

Do najważniejszych właściwości języka Saussure zaliczał „psychologizację” i „motywację” (ibidem, 148), pisał o „psychologicznym systemie znaków” (ibidem, 150), wprowadził pojęcie „semu”, które według niego pozwala unikać „oderwania dźwiękowej strony znaku od jego strony pojęciowej”. Saussure uważał, że trudności opisu tej drugiej strony znaku wynikają z braku jego stabilnego przyporządkowania określone mu pojęciu (ibidem, 149), a więc strukturalistyczny, immanentny opis znaczenia jako wartości (valeur) był aktem wyboru najbardziej optymalnej z ówczesnego punktu widzenia opcji badawczej, przykładem trzymania się zasady: „z dwojga złego imać się mniejszego”.

Motywacja, o której pisze E. Tabakowska, nie stanowi poza tym obligatoryjnej cechy znaków językowych, w każdym razie nie sprowadza się ona tylko do zakodowanych w języku kategorii pojęciowych. Niewątpliwie czynnik motywacyjny może odgrywać w procesach zachowywania lub generowania informacji ważną, nawet decydującą rolę, np. obserwujemy to w specjalnych technikach mnemonicznych (Lurija 1968). Ale z komunikacyjnego punktu widzenia motywacja znaku jest podporządkowana celowi oddziaływania werbalnego. Jak świadczą dane historii języka, motywacja formy znaku stanowi raczej czynnik obciążający – przemawia za tym ekspansywny charakter procesów deetymologizacji (i właśnie w tym sensie należy interpretować twierdzenie Saussure’a o zasadniczo umownym charakterze znaków językowych).

Motywacja treści wyrażen językowych także jest względna. Baza apercepcyjna człowieka stanowi tylko jeden kontekst motywacyjny semantyki języka. Innym kontekstem – i to o wysokiej randze funkcjonalnej – jest sytuacja komunikacyjna. Piszą o tym m.in. przedstawiciele konkurencyjnego wobec kognitywizmu kierunku współczesnego językoznawstwa – gramatyki komunikacyjnej: „zasadniczym celem języka jest zorganizowany w sposób szczególny p r z e k a z i n f o r m a c y j n y” (Awdiejew 1999, 7; podkr. – A. K.). Koncepcja ta wywodzi się z filozofii języka L. Wittgensteina; pragmalingwistyczne traktowanie znaczenia jako użycia znaku jest całkiem uzasadnione przede wszystkim w odniesieniu do wielu wyrażen kliszowych, np. przesądów, których semantyka dla nosicieli języka często nie jest jasna, w każdym razie znajduje się w tle zachowywanych w pamięci subiektów reguł użycia.

O dominującej roli kontekstu komunikacyjnego przekonują nas także badania nad semantyczną kategorią określoności/nieokreśloności: określoność kognitywna (encyklopedyczna) stanowi tylko jeden typ realizacji tej kategorii, mniej regular-

ny w porównaniu z innymi typami określoności – empirycznym (sytuacyjnym) i komunikacyjnym (anaforycznym) (Kiklewicz 1999b, 175 n.).

Umowny lub motywowany charakter znaków językowych zależy od stopnia entropii kontekstu sytuacji – zarówno komunikacyjnej, jak i referencyjnej. Dowodem tego są badania wybitnego rosyjskiego psychologa V. M. Bechtereva (1994, 327 n.), który wykazał, że stosowanie specyficznego, umownego języka (kodu czy też klucza) w publicznych seansach udawanej telepatii możliwe jest jedynie w ograniczonej – pod względem liczby partnerów komunikacyjnych – grupie społecznej oraz pod warunkiem, że zakres referentów także jest ograniczony (najczęściej są to rzeczy powszednie, takie jak zegarek, grzebień, portmonetka itp.).

Ekspansja mentalistyczna kognitywizmu polega na tym, że działalność językowa dyrektywnie przyporządkowana jest działalności poznawczej:

[...] Jednostki języka nie są niczym innym jak wynikiem subiektywnego spojrzenia człowieka na otaczający go świat. Znaczenie zaś jest równoznaczne z konceptualizacją, czyli z doświadczeniem umysłowym, tworzeniem subiektywnej struktury pojęciowej odpowiadającej naszemu widzeniu świata (Tabakowska 1995, 55; podkr. – A. K.).

Zakładając, że analiza znaczenia jest analizą struktur kognitywnych, językoznawcy kognitywni jako całkowicie arbitralny podział na semantykę i pragmatykę, i co za tym idzie – na informację słownikową i encyklopedyczną. Cała semantyka jest encyklopedyczna [...] (Kardela 1999, 17).

Kognitywiści nie uwzględniają jednak faktu, że natura znaków językowych polega nie tyle na tym, aby informację o świecie zachowywać, ile na tym, aby informację przekazywać: naturalne miejsce słowa nie jest w słowniku opisowym (w teaurusie), ale w tekście. Jak pisze M. Makarov:

когнитивные модели не могут быть чем-то, существующим обособленно и отдельно от дискурса, речь – это важнейший из модусов их бытия. Когнитивные модели [...] постоянно (вос)производятся в процессе речевого взаимодействия на основе верификации вероятностных инференций. Дискурс – не просто «субстанция» для реализации, это одновременно и источник когнитивных моделей (2003, 160).

W warunkach komunikacji dokonuje się selekcji, przeformowania przekazywanej informacji, dlatego, jak aforystycznie pisze ormiański filozof G. A. Brujan: „ludzie mówią językiem Ptolemeusza, ale myślą językiem Kopernika”.

W literaturze psychologicznej i filozoficznej (w szczególności w teorii intelektu sztucznego) przyjęte jest dialektyczne, dynamiczne ujęcie relacji między poznaniem a językiem (por. Šaljutin 1985, 47 nn.): z jednej strony znak językowy stanowi formę istnienia obrazu psychicznego – pozwala na jego aktualizowanie w procesie komunikacji, a więc przyswojenie wiedzy zdobytej przez innych

członków społeczności. W przypadku pojęć o wysokim stopniu abstrakcji istnienie pojęcia bez odpowiedniej nominacji nie jest możliwe. Z drugiej zaś strony treść obrazu (modelu kognitywnego) w systemie konceptualnym człowieka zawsze jest o wiele bogatsza niż treść znaczenia w języku. Poza tym w porównaniu ze znaczeniem obraz obiektu jest bardziej dynamiczny, zmienny. W konkretnych aktach komunikacji językowej aktualizuje się tylko część kompetencji kognitywnej subiektów. Jak pisze S. M. Šaljutin:

значение знака есть образ не всего предмета, а, так сказать, некоторое минимальное психическое образование, которое может служить образом предмета [...] Знаки [...] выполняют роль меток необходимых для памяти. Они возбуждают в нашем уме мысли, сходные с прежними мыслями. Без таких меток нельзя реализовать многие мыслительные операции (1985, 48; por. też: Serebrennikov 1988, 79).

W gramatyce funkcjonalnej stosuje się pojęcie s k a l i – stosunku między formatem obrazu sytuacji referencyjnej a formatem językowej treści wypowiedzenia (Kiklewicz 1999a, 169; 2001, 170). Skala wypowiedzenia lub tekstu nigdy nie jest maksymalna – niektóre elementy psychicznego obrazu sytuacji zawsze znajdują się w planie treści implicytnej. Ponadto maksymalnie kompletne pod względem reprezentacji świata wyrażenia językowe najczęściej kolidują z uzusem, z obowiązującą w komunikacji, sformułowaną przez H. P. Grice'a maksymą ilości, por.:

(1)? *W nowym supermarkecie przy ulicy Kanta Magda Kowalska kupiła wczoraj przed południem w prezencie dla swojego męża jedwabny krawat w paski tylko za 20 złotych.*

W procesie odbioru komunikatu dokonuje się przeformowania (dekompresji) znaczenia, ale w przypadku znaków skonwencjonalizowanych nie jest to konieczne (Kardela 1999, 18). Taki, optymalizowany sposób operowania informacją kognitywną stanowi cechę charakterystyczną komunikacji językowej, jest swego rodzaju kompromisem między koniecznością przekazu informacyjnego a fizyczno-psychicznymi parametrami kontekstu komunikacyjnego.

Oparty na założeniu równoważności znaczenia z kulturowo nacechowaną konceptualizacją świata model semantyki języka staje się nierozstrzygalny, ponieważ każda kultura etniczna dysponuje rejestrem subsystemów k o n c e p t u a l i z a c j i: profesjonalnych, regionalnych, biologicznych, społecznych itd. (Serebrennikov 1988, 32). A więc przy takim podejściu semantyka języka staje się równoważna ze wszystkim, co dana społeczność językowa wie o świecie – z całym zbiorem wiedzy potocznej i encyklopedycznej (eksperckiej), często ze sobą sprzecznej. Tak więc w słownikowym opisie rzeczownika *gwiazda* musielibyśmy uwzględnić nie tylko zaproponowaną przez J. Bartmińskiego (1999, 113) „definicję kognitywną”, tj. opartą na wiedzy potocznej:

gwiazda = ‘jedno z licznych małych światel na niebie, widocznych nocą, które układają się w swoiste zespoły zwane *gwiazdozbiorami*, i o których mówi się, że *świecą, mrugają, migoczą, zapalają się, gasną, spadają...* o których wierzy się, że towarzyszą człowiekowi od urodzenia do zgonu, a swoim układem i zachowaniem wróżą ludziom ich losy’,

ale także definicję, opartą na wiedzy naukowej, odzwierciedlającą inne „widzenie świata”:

gwiazda = ‘ciało niebieskie złożone z gazów i plazmy, świecące wskutek reakcji termojądrowych zachodzących w jego wnętrzu; punkt świetlny widoczny na ciemnym niebie’.

Skuteczne rozwiązanie problemu opisu znaczenia językowego możliwe jest jedynie pod warunkiem, że w modelu lingwistycznym zostaną odzwierciedlone zarówno aspekty komunikacyjne, jak również aspekty kognitywne języka. Najbardziej adekwatne wydaje się nam stanowisko metodologiczne, zgodnie z którym semantyka językowa oparta jest na konceptualizacji świata, aktualizowanej w warunkach minimalnego oddziaływania kontekstów motywacyjnych.

Nie jest to założenie zasadniczo nowe. Wybitny rosyjski językoznawca A. A. Potebnja (1888, 8 n.) rozróżniał dwa znaczenia wyrazów – bliższe i dalsze, pisał, że znaczenie bliższe ma charakter ogólnieoetniczny, narodowy, natomiast znaczenie dalsze – charakter osobisty. Powołując się na francuskiego psychologa F. Polana, L. S. Wygotskij rozróżniał znaczenie i sens wyrazu:

Смысл слова [...] представляет собой совокупность всех психологических фактов, возникающих в нашем сознании благодаря слову. Смысл слова, таким образом, оказывается всегда динамическим, текучим, сложным образованием, которое имеет несколько зон различной устойчивости. Значение есть только одна из зон того смысла, который приобретает слово в контексте (1982, 346).

Kontekstowy czynnik semantyki dynamicznej uwzględniał J. Kuryłowicz: znaczenie prymarne znaków językowych określał on jako ich wartość niezależną od kontekstu (1962, 239). D. G. Bogušević (1985, 47) pisze o zależności struktury oraz interpretacji treści wypowiedzenia od stopnia znajomości partnerów komunikacji, a więc „czysta” semantyka językowa występuje jedynie w komunikacji z osobą obcą. Do neutralnych pod względem nacechowania kulturowo-dyskursywnego sytuacji komunikacyjnych podobnego typu R. Barthes stosuje określenie „zerowy stopień pisania” (le degré zéro de l’écriture).

W semantyce kognitywnej także uwzględnia się różny stopień skonwencjonalizowania znaczenia wyrazów (por.: Kardela 1999, 18).

Oczywiście treść wyrażen językowych zwykle nie sprowadza się do interpretacji neutralnej (dosłownej) – aktualne są także różnego rodzaju presupozycje

oraz implikacje (konotacje). Zjawisko to w gramatyce funkcjonalnej (np. w teorii proceduralnej W. Kintscha/T. A. van Dejka) kwalifikowane jest jako *inferencja*, tj. wywołanie w świadomości subiektów uwarunkowanej kontekstem komunikacji sieci informacyjnej – w postaci modeli kognitywnych, frejmów, scenariuszy itp. Por.:

- (2) – *Czemu płaczesz, kochanie?*
 – *Upiekłam ciasto dla ciebie i postawiłam na stole, a nasz Burek je zjadł!*
 – *Nie martw się, kochanie, kupimy nowego psa.*

U podstaw semantycznej spójności tego tekstu leżą presupozycje epistemiczne (standardy semantyczne):

- (a) *Niektóre kobiety nie potrafią dobrze gotować*
 (b) *Zatrucie pokarmowe może stać się przyczyną śmierci człowieka lub zwierzęcia*

W wypowiedzeniu

- (3) *Kupiłam ci sukienkę*

znaczenie zaimka osobowego *ci* ('kobieta') interpretujemy na podstawie znaczenia leksykalnego rzeczownika *sukienka*: 'wierzchni strój kobiecy, jednocześnie, okrywający tułów oraz częściowo nogi i często ręce, zwłaszcza strój lekki, codzienny' (można wątpić o „codziennosci” tego stroju). Ale interpretacja wypowiedzenia nie sprowadza się tylko do informacji o tym, że jedna kobieta kupiła sukienkę w celu przekazania sukienki innej kobiecie – aktualizujemy ponadto całą stereotypową sytuację, ufundowaną na kategorii kognitywnej, którą uważamy za kluczową, dominującą. Taką *dominantą semantyczną* w wypowiedzeniu (3) jest *SUKIENKA*. Potoczna wiedza o sukienkach jako o stroju kobiecym, dziś dość rzadkim, raczej używanym w sytuacjach wyjątkowych, okazjonalnych (*suknia wieczorowa*), określa interpretację: 'Matka (ciotka, babcia, starsza pani itp.) kupiła sukienkę w celu przekazania córce (siostrzenicy, wnuczce itd.), ewentualnie z okazji urodzin, imienin lub innej uroczystości'.

W wypowiedzeniach

- (4) *Kupiłam ci zabawkę*
 (5) *Kupiłam ci krawat*
 (6) *Kupiłam ci nową obrożę*

występują inne dominanty semantyczne – *ZABAWKA*, *KRAWAT*, *OBROŻA*, co warunkuje inne implikacje inferencyjne: w wypowiedzeniu (4) wyobrażamy sytuację, w której matka przekazuje dziecku kupioną dla niego zabawkę; wypowiedzenie (5) wywołuje obraz sytuacji, w której żona wręcza mężowi kupiony w prezencie krawat; wypowiedzenie (6) kojarzy się nam z sytuacją, w której kobieta rozma-

wia ze swoim psem. Oczywiście przytoczone interpretacje mają charakter przykładowy, w pewnym stopniu umowny; w celu obiektywnego wyeksplikowania prototypów semantycznych należałoby przeprowadzić badania psycholingwistyczne.

Znaczenie neutralne stanowi *inwariant semantyczny* znaku, natomiast jego interpretacja kognitywna, oparta na określonym kontekście motywacyjnym – *wariant semantyczny* (inferencyjny) znaku. W koncepcji J. Bartmińskiego opozycja „inwariant – wariant semantyczny” występuje jako „baza (rama) doświadczeniowa – profil” (Bartmiński/Niebrzegowska 1998). Zasadnicza różnica stanowiska Bartmińskiego polega na tym, że profile stanowią sposoby „organizacji treści semantycznej wewnątrz znaczeń” (ibidem, 220; podkr. – A. K.), podczas gdy w naszej koncepcji wariant semantyczny ma przyrodę „zewnętrzną” – inferencyjną, jest uwarunkowany kulturowo nacechowanym kontekstem motywacyjnym. Podobne stanowisko zajmował L. S. Vygotskij (1982, 347): stosunki między słowem a sensem są o wiele bardziej luźne i niezależne niż stosunki między słowem a znaczeniem. Jeżeli, zgodnie z sugestią Bartmińskiego, przyjmiemy, że profile „są tworzone na zasadzie derywacji wychodzącej od bazowego zespołu cech semantycznych w obrębie znaczenia” (ibidem), to wyróżnione przez tegoż autora cztery profile historyczno-kulturowe Niemca (Bartmiński 1998, 226 n.) należałoby potraktować jako cztery różne znaczenia rzeczownika *Niemiec* (czy też jako składniki czterech różnych znaczeń). Takie rozwiązanie byłoby jednak sprzeczne z rzeczywistością językową. Np. wyrażenie

(7) *Niemiec jadł jabłko*

jako fakt „zerowego stopnia pisania” zinterpretujemy niezależnie od jakiegokolwiek kontekstu motywacyjnego, przypisując rzeczownikowi *Niemiec* interpretację semantyczną: ‘osoba narodowości niemieckiej’ lub ‘obywatel Niemiec’. Takie cechy konotacyjne jak „obcy”, „pludrak”, „zaborca i wróg” czy „pracowity i bogaty Europejczyk” w tym przypadku są nieistotne – występują one jako uzupełnienie znaczenia jedynie w specjalnych kontekstach motywacyjnych.

Zjawisko inferencji zależy też od *referencyjnego / generycznego* użycia znaków językowych (P. F. Strawson traktuje referencję jako kategorię pragmatyczną). W wypowiedzeniach

(8) *Kobieta wstała*

(9) *Włosy jak u kobiety*

wyraz *kobieta* jest nosicielem tego samego, inwariantnego pojęcia, ale referencyjny lub generyczny sposób użycia wyrazu zasadniczo modyfikuje jego interpretację semantyczną: w użyciu generycznym rzeczownik jest, z kognitywnego punktu widzenia, bogatszy. W wypowiedzeniu (9) dominanta semantyczna

WŁOSY określa interpretację generycznego rzeczownika *kobieta* w oparciu o odpowiednią, aktualizowaną w pamięci kategorię kognitywną, a mianowicie jej fasetę: WYGLĄD ZEWNĘTRZNY ('zwykle kobiety mają długie, miękkie włosy'). W użyciu referencyjnym treść rzeczownika ogólnego jest o wiele uboższa – aktualizowane są tylko neutralne cechy semantyczne, niezbędne w celu identyfikacji referenta ('człowiek dorosły płci żeńskiej'). „Kobieta generyczna” jest prototypowym posiadaczem długich, miękkich włosów, podczas gdy „kobieta referencyjna” w zasadzie może być łysa.

Referencja okazuje się też ważnym czynnikiem funkcjonowania metafory (kwestię współzależności metafory i referencji porusza J. J. A. Mooij – 1978, 94n.): prawdopodobnie istnieją ograniczenia co do użycia generycznego metafor predykatywnych typu *Morze śpi*, a także, odwrotnie, ograniczenia co do użycia referencyjnego metafor imiennych typu *Jagoda była czymś w rodzaju ciastka za szkłem* (E. Białołęcka).

Rozważając problem kategorii podstawowych, E. Tabakowska słusznie pisze o komunikacyjnym nacechowaniu kategorii kognitywnych różnego stopnia abstrakcji: kategorie bazowe (np. rzeczownik *pies*) funkcjonują w komunikacji potocznej, natomiast kategorie subbazowe (np. *pudel średni*) oraz superbazowe (np. *zwierzę*) – w dyskursach specjalistycznych (np. w zoologii, weterynarii czy hodowli psów) (1995, 46). Zwróćmy jednak uwagę na to, że poza semantyką pojęciową (konceptualną) w zależności od kontekstu komunikacyjnego w treści znaku językowego realizuje się szereg innych cech semantycznych, które często decydują o występowaniu znaku w dyskursie neutralnym lub specjalnym. Np. rzeczownik *człowiek* należałoby potraktować jako jednostkę poziomu nadbazowego – zakres użycia tego wyrazu w komunikacji potocznej jest ograniczony, por.:

- (10) *Jan rozmawia z sąsiadem* zamiast: ? *Jan rozmawia z człowiekiem*
- (11) *Dziewczyna trzymała na rękach płaczące dziecko* zamiast: ? *Dziewczyna trzymała na rękach płaczącego człowieka*
- (12) *Kasiu! Pomóż mamie* zamiast: ? *Kasiu! Pomóż człowiekowi*

A jednak użycie rzeczownika *człowiek* możliwe jest nie tylko w dyskursach naukowych. W komunikacji potocznej rzeczownik ten realizuje szereg funkcji semantycznych, por.:

- (13) *Na ławce siedzi człowiek* = 'Widzę, że na ławce siedzi nieznany mi człowiek' Cechy semantyczne: a) referencja, b) nieokreśloność kognitywna + komunikacyjna, c) określoność sytuacyjna (perceptywna)
- (14) *Człowiek zaczął się ubierać* = 'Konkretny człowiek, którego widzę i o którym już mówiłem, ale którego nie znam, zaczyna się ubierać' Cechy semantyczne: a) referencja, b) nieokreśloność kognitywna, c) określoność komunikacyjna + perceptywna
- (15) *Dajcie człowiekowi coś powiedzieć!* = 'Prośba o udzielenie głosu konkretnej osobie – mówiącemu lub trzeciej osobie' Cechy semantyczne: a) referencja, b) określoność kognitywna, komunikacyjna, perceptywna; c) solidarność (empatia wobec referenta rzeczownika ogólnego)

- (16) *Człowiek zdolny jest do tworzenia kultury* = ‘Jeśli ktoś należy do klasy ludzi, właściwa mu jest zdolność do tworzenia kultury’ Cechy semantyczne: a) brak referencji (generyczność)

2.

Szeroko rozpowszechniona we współczesnych badaniach lingwistycznych, zapoczątkowana przez G. Lakoffa/M. Johnsona (1980), kognitywna teoria reprezentacji językowej, z jednej strony, ma charakter antyobiektywistyczny – skierowana przeciwko semantyce opartej na logikach modalnych i intensjonalnych (tj. na neopozytywistycznej filozofii języka), z drugiej zaś strony, charakter antypragmalingwistyczny, nie uwzględnia bowiem tego, co J. Firth nazwał kontekstem sytuacji. Jakkolwiek w poprzednich modelach teoretycznych metafory (interakcjonistycznym, pragmatycznym, intensjonalnym) obiekt opisu stanowiły metafory żywe, a przedmiot – relacje oraz procesy w obrębie ich treści aktualnej (kompozycjonalnej, syntagmatycznej), to Lakoff/Johnson skupili uwagę na metaforach konwencjonalnych, czyli katachrezach, badając wirtualny (systemowy, paradygmatyczny) plan ich treści. Por. trafne określenie B. S. Anutha:

Die Konzepte sind nach Auffassung der kognitiven Linguistik nicht primärsprachliche, sondern kognitive, d.h. über-sprachliche oder vor-sprachliche begriffliche Größen (1998; podkr. – A. K.).

Taki charakter ma np. metafora konceptualna ARGUMENT IS WAR, której nie da się wyeksplikować w treści asercyjnej wyrażen językowych typu:

- (17) *Your claims are indefensible*

Propozycji ARGUMENT IS WAR nie można potraktować jako zakodowanego w treści wypowiedzenia standardu semantycznego, czyli jako jego składnika presupozycyjnego:

- (18) ? *As I know, that the argument is war, I say that your claims are indefensible*

Jakkolwiek semantyka modalna i intensjonalna opisuje aktualne znaczenie wyrażen językowych, „teraźniejszość” znaku, to kognitywiści zwracają uwagę na jego semantyczną „przeszłość”, tzn. na konceptualizację obiektów i stanów rzeczy, która leży u podstaw nominacji i która najczęściej ma charakter historyczny, archaiczny. Wobec tego całkiem zasadne jest kwalifikowanie kognitywnej teorii metafory jako *semantyki diachronicznej*:

Когнитивная семантика берется отвечать на до сих пор запретный вопрос о том, почему или каким образом возникает то или иное значение [...] лингвистика вновь обращается к своим историко-филологическим, «деструктуралистским» традициям (Rachilina 1998, 296).

Zgodnie z postulatem uniwersalności (ubiquity hypothesis) metafora nie jest specyficznym zjawiskiem działalności artystycznej bądź retorycznej – jest ona szeroko reprezentowana w potocznej komunikacji językowej, a także w innych dyskursach specjalistycznych, co daje podstawę opisu metafory jako istotnej właściwości kompetencji językowej człowieka (Jäkel 1997; 1998; 2002). Mimo że za uniwersalnym charakterem metafor – jako typu nominacji i jako typu działalności poznawczej człowieka – przemawiają różnorodne fakty komunikacji międzyludzkiej, postulatu uniwersalności metafory nie można jednak przyjąć bez istotnych zastrzeżeń.

Zarówno samo założenie uniwersalizmu, jak i praktyka wyeksplikowania konkretnych metafor konceptualnych (typu ARGUMENT IS WAR) jest sprzeczna z innym założeniem kognitywizmu – postulatem kreatywności: w różnego rodzaju sytuacjach komunikacyjnych wyrażenia metaforyczne przyporządkowane są określonym schematom zachowania, mają stałą funkcję pragmatyczną.

Nacechowanie komunikacyjne wyrażen metaforycznych wynika z ich właściwości semantycznej, którą R. Dirven (2001) określa jako „minimal specification view”. Ponieważ wyrażenia metaforyczne z natury są nie do określenia (wskazują tylko na podobieństwo obiektów), więc skuteczne funkcjonowanie metafory możliwe jest jedynie przy uwzględnieniu kontekstu – sytuacyjnego, kulturowego, tekstowego i in. Metafora stanowi nie tyle odzwierciedlenie (na zasadach dyrektywności) systemu konceptualnego człowieka, co uwarunkowane kontekstem komunikacyjnym przekazywanie znaczeń jako przeformowanych, a mianowicie – skompresowanych modeli kognitywnych. Właśnie kontekst określa interpretacje wyrażen metaforycznych, o których A. Bogusławski pisze, że

logicznie nie są niezbędne z punktu widzenia pojęcia „język naturalny” [...] powstają na podstawie innych interpretacji przy uwzględnieniu konkretnych okoliczności wypowiedzi (1994, 138; podkr. – A. K.).

I. Nowakowska-Kempna tłumaczy ekspansję wyrażen metaforycznych w sferze manifestacji uczuć tym, że

myśli i uczucia mogą być rozmaicie komunikowane w związku z sytuowaniem ich w różnych systemach mózgowych. Zwerbalizowane pojęcia są komunikowane dzięki dygitalnemu kanałowi języka [...] natomiast uczucia korzystają z systemów analogowych [...] (2000, 28).

Autorka nie uwzględnia jednak różnych typów przekazywanej w aktach mowy informacji – na poziomie treści faktualnej i na poziomie stosunków społecznych. Wyrażanie emocji jako działalność refleksywna, symptomatyczna subiekta (w pewnym aspekcie – illokucyjna) rzeczywiście opiera się na znakach analogowych – kinetycznych, proksemicznych, prozodycznych, a także na nie-

których zjawiskach językowych, np. inwersji. Ale w wyrażeniach ideacyjnych, tzn. opisujących stany psychiczne „innych” osób, używa się znaków werbalnych – nie analogowych i wcale niekoniecznie – metaforycznych, por.:

(19) *Jan szedł ze spuszczoną głową*

(20) *Jan szedł zasmucony*

W zależności od typu kontekstu rozróżniamy kilka czynników realizacji wyrażen metaforycznych. Czynnik stylistyczny (dyskursywny) polega na ogólnym kontekście sytuacji komunikacyjnej – typie (stylu, gatunku) interakcji za pośrednictwem języka. Z analizy materiału wynika idiosynkratyczny charakter metafory, jej nacechowanie stylistyczne. Tak więc Ju. S. Stepanov (1997, 304), polemizując z A. B. Pen'kovskim, twierdzi, że zakres funkcjonowania wyrażen metaforycznych, zawierających nazwy uczuć (np. rosyjskiego rzeczownika *радость* w konstrukcjach z czasownikami *рождается, растет, живет, просынается, затухает* itp.), jest ograniczony: w mowie potocznej rzeczownikowe nazwy uczuć z reguły nie występują w konstrukcjach metaforycznych w pozycji podmiotu. Por. także:

(21) *Rodzice się ucieszyli*

(22) *Rodziców opanovała radość*

Wyrażeniu (21) niewątpliwie damy pierwszeństwo w porównaniu z wyrażeniem (22) posiadającym cechy stylu książkowego.

R. I. Rozina (2003, 68 n.) wykryła różnice nominacji metaforycznej agensa i pacjensa przy czasownikach kauzatywnych w rosyjskim języku literackim oraz w slangu: po pierwsze, nominacje tego typu w slangu są bardziej rozpowszechnione – stanowią około połowy zasobu wszystkich nominacji leksykalnych; po drugie, bazują one głównie na modelu metaforycznym CZŁOWIEK – zarówno w projekcjach wewnątrzfrejmowych, jak i projekcjach międzyfrejmowych, podczas gdy metaforyczne projekcje w języku literackim są ambiwalentne – występują w diametralnie odmiennych wersjach: PRZEDMIOT TO CZŁOWIEK – CZŁOWIEK TO PRZEDMIOT.

Podobne nacechowanie stylistyczne przysługuje w języku rosyjskim rzeczownikowi *звезда* ‘gwiazda’ (oraz odpowiedniemu modelowi metaforycznemu): interpretacja metaforyczna KOBIETA TO GWIAZDA występuje w kontekście erotycznym, np. w poezji A. Puszkina (Dobrodomov/Pil'sčikov 2003, 67 n.). W odniesieniu do mężczyzny model metaforyczny gwiazdy stosowany jest poza dyskursem stosunków erotycznych, por.:

(23) *Шарль Азнавур – звезда эстрады*

W języku niemieckim zakres metaforycznego funkcjonowania rzeczownika *der Stern* ‘gwiazda’ w kontekstach erotycznych jest diametralnie odmienny:

ponieważ rzeczownik ten wyraża znaczenie gramatyczne rodzaju męskiego, więc motyw *Du bist mein Stern* występuje głównie we współczesnych tekstach poetyckich, napisanych przez kobiety i adresowanych do mężczyzn, z tym, że w poezji XIX-wiecznej obraz *der Stern* kojarzył się także z kobietą.

W języku polskim, odwrotnie, zakres funkcjonowania rzeczownika *gwiazda* jest mniejszy: zarówno w kontekstach erotycznych, jak i w kontekstach innego typu wskazuje on na kobietę (por. znaczenie sekundarne w opisie słownikowym: 'człowiek wyróżniający się w danej dziedzinie (szczególnie aktorka)', np. *gwiazda filmowa, wschodząca gwiazda literatury*), podczas gdy dla nominacji męskiej zarezerwowany jest rzeczownik *gwiazdor*.

Wiele metafor książkowych i oficjalno-urzędowych ma charakter zapożyczony (Birżakova i in. 1972, 247 n.), co poddaje w wątpliwość ich status podstawowych, uniwersalnych schematów działalności poznawczej.

Każda społeczność językowa wypracowuje własny system konceptualizacji świata, w szczególności system konceptów precedensowych oraz prototypów semantycznych, toteż u podstaw modeli metaforycznych leży **s u b s t r a t k u l t u r o - k o g n i t y w n y**. Podstawę nominacji metaforycznej stanowią nie tylko dane doświadczalne, empiryczne (np. schematy obrazowe typu „góra – dół”), którym Lakoff/Johnson poświęcają dużo uwagi, ale także stereotypy kulturowe, które mają charakter konwencjonalny (Beardsley 1990, 203).

Czynnik kulturowy w szerokim znaczeniu przejawia się w zależności metafory od stylu myślenia – panującego w konkretnym okresie historycznym paradygmatu. W paradygmacie romantycznym, np. w filozofii F. Nietzschego (1997, 33), metaforę rozpatrywano jako uniwersalną funkcję znakową, jako przejaw antropomorficznej natury języka (Müller-Richter 1997, 40 n.). W paradygmacie racjonalistycznym metaforę traktowano diametralnie odmiennie – jako zjawisko marginalne i nawet negatywne: T. Hobbes uważał metafory za „ogień błędne”, posługiwanie się metaforami porównywał z błakaniem się wśród nieskończonych niedorzeczności. Podobnie J. Locke twierdził, że język obrazowy wprowadza umysł w błąd.

W językoznawstwie strukturalistycznym metafora nie znalazła zasługującej na uwagę interpretacji ani w teorii pola semantycznego, ani w teorii składników semantycznych, ani w semantyce eksplikacyjnej, mimo że badacze (por.: Świątek 1998, 37) uważają, że interakcjonistyczna teoria metafory I. A. Richardsa wywodzi się ze strukturalizmu F. de Saussure'a. Charakterystycznym przykładem racjonalistycznego traktowania metafory są poglądy R. Jakobsona – wybitnego przedstawiciela lingwistyki strukturalnej. Powołując się na twierdzenie V. Veresaeva, iż „obraz to tylko surogat prawdziwej poezji”, w klasycznej pracy o językowej strukturze tekstu (1961, 404 n.) Jakobson dawał pierwszeństwo „poezji bezobrazowej”, czyli poezji bez metafor. Za wzór takiej poezji uważał m.in. wiersz A. Puszkina «Я вас любил...» (polskie tłumaczenie J. Tuwima:

„Kochałem Panią...”), w którym semantyczny efekt oddziaływania tekstu opiera się na syntagmatycznych związkach zaimków osobowych.

Jednym z kontekstów szerokiego stosowania reprezentacji metaforycznej są sytuacje komunikacyjne, w których nie istnieje potrzeba precyzyjnej, pełnej wiedzy o obiektach, np. w komunikacji potocznej. W tekstach naukowych uproszczoną formą konceptualizacji obiektów stanowi *m o d e l o w a n i e*, którego wartość polega na tym, że modele zastępują obiekty w operacjach porównywania i klasyfikacji. Modele obrazowe, np. przedstawienie struktury atomu w postaci przekładańca lub w postaci kół radialnych, pełnią w dyskursach naukowych *f u n k c j ę h e u r y s t y c z n ą*.

Jeżeli tezauryusy nadawcy i odbiorcy istotnie się różnią, dekodowanie informacji propozycjonalnej staje się niemożliwe. Wykorzystując w podobnych sytuacjach metaforę, subiekt zmienia system reprezentacji – aktualizuje wyobraźnię partnera komunikacyjnego. Na tym polega (według określenia D. Ohlhoffa) *f u n k c j a i l u s t r a c y j n a* metafory. Jej rodzajem jest *f u n k c j a d y d a k t y c z n a*.

Twórcy kognitywnej teorii metafor pozostawili bez uwagi komunikacyjny aspekt danego zjawiska, a przecież właśnie ten aspekt – przy uwzględnieniu słabej funkcji reprezentacyjnej wyrażen metaforycznych – pozwala na wyjaśnienie zagadki popularności metafor. Traktowanie metafor jako braku reprezentacji referencyjnej, jako rodzaju fałszu zaproponował D. Davidson (1987): różnica między porównaniem a metaforą polega na tym, że porównanie jest prawdziwe, a metafora – fałszywa:

(24) *Tołstoj był podobny do dziecka*

(25) *Tołstoj jest dzieckiem*

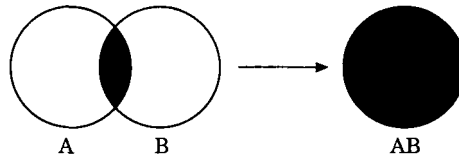
Zwróćmy jednak uwagę na to, że w przypadku metafory występuje szczególnie rodzaj fałszu. Jakkolwiek wypowiedzenie

(26) *Tołstoj jest autorem „Zbrodni i kary”*

należałoby zinterpretować, według określenia A. Levin-Steinmann (2001, 226), jako „oderwanie się od rzeczywistości”, to wypowiedzenie (25) oparte jest na specyficznym kontekście komunikacyjnym, w którym uważa się za możliwe usunięcie z tekstu nieistotnych z punktu widzenia subiektu szczegółów informacyjnych. Podobna strukturalizacja jednostek komunikacji, powodująca w szczególności efekt hiperboli, charakterystyczna jest przede wszystkim dla tekstów potocznych, prasowych oraz artystycznych (Kiklewicz 1991; 1998; 2002, 22 n.).

O tej stronie metafory piszą też autorzy *Retoryki ogólnej* (Dubois i in. 1986, 196). Metafora jest traktowana w tej pracy jako *e k s t r a p o l a c j a*, która oparta jest na realnym podobieństwie obiektów. Mimo że podobieństwo polega

na częściowym nakładaniu się znaczeń, to jednak subiekt stwierdza ich absolutną kongruencję. Zgodnie z terminologią logiki zbiorów zamienności zakresów kategorii pojęciowych A i B metafora przypisuje cechę krzyżowania się tych zakresów:

Ogólną psychiczną podstawą tego zjawiska jest *anaksjomatyzacja* – lekceważenie różnic. Mechanizmy anaksjomatyzacji drogą eksperymentów wyeksplikował i opisał I. M. Rozet (1977, 120 nn.).

3.

Problem współdziałania różnych typów wiedzy, różnych modeli kognitywnych oraz różnych czynników oddziaływania komunikacyjnego do dziś ma znaczenie marginesowe nie tylko we współczesnej lingwistyce, ale także w teorii intelektu sztucznego oraz w kognitywno-psychologicznych badaniach nad tekstem (por.: Makarov 2003, 157). Wyjątki są bardzo nieliczne. Tak więc w teorii proceduralnej W. Kintscha/T. A. van Dejka (1978) uwzględnia się zarówno werbalne, jak i niewerbalne czynniki przetwarzania informacji tekstowej. Rozróżniając cztery zasady rozumienia tekstu: a) zasadę segmentacji, b) zasadę kategoryzacji, c) zasadę kombinacji oraz d) zasadę interpretacji – autorzy traktują rozumienie tekstu jako stopniowe odtwarzanie przez odbiorcę koherencji – semantycznej spójności prostych oraz złożonych propozycji. Przetwarzanie informacji opiera się nie tylko na analizie propozycji zakodowanych w wyrażeniach językowych, ale także – w sytuacji deficytu niezbędnej informacji zwerbalizowanej – na zjawisku inferencji – aktualizacji nastawień motywacyjnych, standardów semantycznych itp.

W teorii relewancji komunikacyjnej D. Sperbera /D. Wilson (1995) uwzględnia się dwa modele komunikacji: a) ostensywno-inferencyjny – manifestowanie zamiaru współdziałania komunikacyjnego, stymulowanie aktywizacji perceptywnej partnera oraz b) kodowy – przekazywanie treści asercyjnej. Porozumienie partnerów w komunikacji językowej jest procesem synergicznym, opartym na współdziałaniu dwóch wspomnianych modeli, tzn. na określonej konfiguracji kodu językowego i środowiska.

Na uwagę zasługują także znajdujące się na pograniczu kognitologii i lingwistyki tekstu badania E. Tabakowskiej (2001). W ujęciu Tabakowskiej Percy-

powanie tekstu polega na rekonstruowaniu zakodowanej w jego treści sceny kognitywnej. Operacja owa jest skuteczna pod warunkiem „połączenia sił” różnych czynników. Jak pisze Tabakowska: „właśnie to »połączenie sił«, ów »sojusz«, potraktowany jako całość, powinien się stać ostatecznym celem analizy tekstu” (ibidem, 105). Przedmiotem opisu jest aspekt realizacyjny kategorii pojęciowych, a mianowicie zastosowanie do semantycznej analizy tekstu różnych „wymiarów obrazowania” – takich jak punkt widzenia, skala, układ figura – tło i in. Nie mniej cenne jest konfrontacyjne ujęcie funkcjonowania struktur kognitywnych w tekście, pozwalające na wyeksplikowanie odmiennych typów tekstowej realizacji inwariantnych modeli kognitywnych.

Rosyjski badacz M. Makarov (2003, 157 n.) wyodrębnia w semantycznej strukturze tekstu dwa moduły kognitywne: a) deklaracyjny oraz b) proceduralny. Moduł deklaracyjny ufundowany jest na kognitywnym obrazie sytuacji przedmiotowo-referencyjnej – na wiedzy o przedmiocie powiadomienia, a także o związanych z nim doświadczeniach i możliwych skutkach. Obraz ten można przedstawić w postaci propozycji. Moduł proceduralny ufundowany jest na kognitywnym obrazie sytuacji współdziałania subiektów. Zawiera on informację o typach stosunków społecznych, o regułach interakcji partnerów, rytuałach działalności komunikacyjnej, rolach partnerów, czyli o tym wszystkim, co L. Wittgenstein kwalifikował jako „gry językowe” i co w etnografii mówienia określane jest jako „praktyki komunikacyjne” (“communicative practicies”). Obraz współdziałania występuje w postaci modelu sytuacyjnego, czyli scenariusza. Te dwa moduły kognitywnej kompetencji subiekta mają różne predyspozycje do eksplikacji werbalnej: jakkolwiek informacja deklaracyjna najczęściej staje się tematem powiadomienia (asercyjną treścią komunikatu), to informacja proceduralna bardzo często nie jest werbalizowana.

Za inny zwiastun integracjonistycznych tendencji we współczesnej teorii znaczenia uznać należy artykuł E. Jędrzejko (2000). Praca ta stanowi, jak na razie, jednostkową, wyjątkową, a jednak ze wszech miar zasługującą na uwagę próbę połączenia strukturalistycznych oraz kognitywistycznych modeli opisu. Uznając „komplementaryzm metodologiczny” za cechę charakterystyczną współczesnej nauki o języku, w opisie semantyki nazw uczuć autorka uwzględnia kilka koncepcji znaczenia, preferowanych przez różne szkoły i formacje semantyki lingwistycznej. E. Jędrzejko zdaje sobie sprawę z tego, że jedynie dokonuje „przeglądu możliwości, jakie daje badaczowi dzisiejsze językoznawstwo”, pokazuje, „jaki rodzaj informacji o wybranej grupie leksyki przynosi zastosowanie odmiennych koncepcji lingwistyki i różnych metod opisu” (ibidem, 59 n.). Mimo że nie jest jasne, na jakich zasadach w treści wyrazu kookurują, a także kooperują cechy semantyczne, należące do różnych diachronicznych stanów języka, mimo że rezultatem tego ujęcia wieloaspektowego nie jest spójny

model lingwistyczny, ale na razie swego rodzaju „mozaika”, to jednak zaproponowany przez Jędrzejko kierunek badań uznać należy za bardzo perspektywiczny.

W latach 60. K. Pisarkowa pisała: „Osiągnięciem nowoczesnego językoznawstwa jest konsekwencja, z jaką stara się ono odróżnić i oddzielić zjawiska gramatyczne od stylistycznych” (1964, 236). W końcu XX w. i na początku XXI w. sytuacja diametralnie się zmieniła: za priorytetowe uważa się badania, których celem jest integracyjne, syntetyczne badanie zjawisk gramatycznych i stylistycznych. Tylko model znaczenia, uwzględniający aspekty kognitywne i komunikacyjne języka, pozwoli na opis semantyki w kontekście działalności człowieka. Właśnie taki opis będzie osiągnięciem językoznawstwa antropologicznego XXI w.

Literatura

- Anuth B. S. (1998): *Beobachtungen zur Metapher. Ein phraseologischer Versuch*. [W:] www.hausarbeit.de/faecher/hausarbeit/lin/11144.html.
- Awdiejew A. (1999): *Standardy semantyczne w gramatyce komunikacyjnej (teoria i zastosowanie)*. [W:] Awdiejew A. (red.): *Gramatyka komunikacyjna*. Kraków, s. 7–8.
- Bartmiński J. (1999): *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. [W:] Bartmiński J. (red.): *Językowy obraz świata*. Lublin, s. 103–120.
- Bartmiński J. (1998): *Zmiany stereotypu Niemca w Polsce. Profile i ich historyczno-kulturowe uwarunkowania*. [W:] Bartmiński J./Tokarski R. (red.): *Profilowanie w języku i w tekście*. Lublin, s. 225–236.
- Bartmiński J./Niebrzegowska S. (1998): *Profile a podmiotowa interpretacja świata*. [W:] Bartmiński J./Tokarski R. (red.): *Profilowanie w języku i w tekście*. Lublin, s. 211–224.
- Beardsley M. C. (1962): *The Metaphorical Twist*. [W:] *Philosophy and Phenomenological Research*. 22/3, p. 293–307. Cyt. za: Бирдсли М. (1990): *Метафорическое сплетение*. [W:] Арутюнова Н. Д./Журинская М. А. (ред.): *Теория метафоры*. Москва, с. 201–218.
- Bechterev V. M. (1994): *Гипноз. Внушение. Телепатия*. Москва.
- Biržakova E. Ė./Vojnova L. A./Kutina L. L. (1972): *Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования*. Ленинград.
- Boguševič D. G. (1985): *Единица. Функция. Уровень. К проблеме классификации единиц языка*. Минск.
- Bogusławski A. (1994): *Sprawy słowa. Word Matters*. Warszawa.
- Davidson D. (1987): *What Metaphors Mean*. [W:] *Critical Inquiry*. № 5, p. 31–47. Cyt. za: Дэвидсон Д. (1990): *Что означают метафоры*. [W:] Арутюнова Н. Д./Журинская М. А. (ред.): *Теория метафоры*. Москва, с. 173–193.
- Demjankov V. Z. (1994): *Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода*. [W:] *Вопросы языкознания*. № 4, с. 17–33.
- Dirven R. (2001): *The Metaphoric in Recent Cognitive Approaches to English Phrasal Verbs*. W: www.metaphorik.de. 1.
- Dobrodomov I. G./Pil'sčikov I. A. (2003): *Из заметок о лексике и фразеологии «Евгения Онегина» («У ночи много звезд прелестных...»)*. [W:] *Известия АН: Серия литературы и языка*. Т. 62. № 1, с. 67–70.
- Dubois J./Edeline F./Klinkenberg J. M. i in. (1986): *Общая риторика*. Москва.
- Harris R. (1981): *The Language Myth*. London.

- Jäkel O. (1997): *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen: Eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Frankfurt a.M./Berlin/Bern/New York/Paris/Wien.
- Jäkel O. (1998): *Diachronie und Wörtlichkeit: Problembereiche der kognitiven Metaphertheorie*. [W:] Ungerer, F. (Hrsg.): *Kognitive Lexikologie und Syntax*. Rostock, s. 99–118.
- Jäkel O. (2002), *Hypotheses Revisited: The Cognitive Theory of Metaphor (Applied to Religious Texts)*. [W:] <http://www.metaphorik.de>.
- Jakobson R. (1961): *Поэзия грамматики и грамматика поэзии*. [W:] Daivi, D./Fonagy, I./Jakobson, R. et al. (eds.). *Poetics. Poetyka. Poэтика*. Warszawa, s. 397–417.
- Jędrzejko E. (2000): *O językowych wykładnikach pojęcia „wstyd” w różnych koncepcjach opisu*. [W:] *Język a Kultura*. 14, s. 59–75.
- Kardela H. (1999): *Ogdena i Richardsa trójkąt uzupełniony, czyli co bada gramatyka kognitywna*. [W:] Bartmiński, J. (red.): *Językowy obraz świata*. Lublin, s. 15–38.
- Kiklewicz A. K. (1991): *Семантическая деривация как следствие динамического взаимодействия гипонимии и антонимии*. [W:] Мурзин, Л. Н. (ред.): *Проблемы деривации: семантика и поэтика*. Пермь, с. 13–23.
- Kiklewicz A. K. (1998): „*Цвет платья напоминал...*” (*Есть ли у языка своя логика?*). [W:] *Русская речь*. 1998. № 5, с. 48–57.
- Kiklewicz A. K. (1999a): *Лекции по функциональной лингвистике*. Минск.
- Kiklewicz A. K. (1999b): *Персональность и другие семантические категории*. [W:] Jachnow et al. (Hrsg.): *Personalität und Person*. Wiesbaden, s. 173–202.
- Kiklewicz A. (2001): *Стереотипы телекоммуникации и художественная символика телефона*. [W:] *Wiener Slavistischer Almanach*. Bd. 48, s. 167–196.
- Kiklewicz A. (2002): *Reprezentatywność a relewancja: dwie strony użycia komunikacyjnego polskich wyrażeń ilościowych*. [W:] Kiklewicz, A./Chruściński, K. (red.): *Szkice Językoznawcze i Literaturoznawcze*. Słupsk, s. 19–35.
- Kintsch W./van Dejk, T. A. (1978): *Toward a model of text comprehension and production*. [W:] *Psychological Review*. 85, p. 363–394.
- Kuryłowicz J. (1962): *Очерки по лингвистике*. Москва.
- Lakoff G./Johnson M. (1980): *Metaphors, We Live By*. Chicago/London.
- Levin-Steinmann A. (2001): *Размышления о выбранных когнитивных аспектах фразеологизмов*. [W:] *Die Welt der Slaven*. XLVI, s. 225–232.
- Lurija A. R. (1968): *Маленькая книжка о большой памяти (Ум мнемониста)*. Москва.
- Makarov M. (2003): *Основы теории дискурса*. Москва.
- Moos J. J. A. (1978): *Ładunek, nośnik a referencja*. [W:] *Przegląd Humanistyczny*. Nr. 6, s. 89–102.
- Müller-Richter K. (1997): *Nietzsches erkenntniskritische Vitalisierung der Metapher*. [W:] Müller-Richter K./Larcati A. (eds.): *Der Streit um die Metapher*. Darmstadt, s. 40–42.
- Nietzsche F. (1997): *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*. [W:] Müller-Richter K./Larcati A. (eds.): *Der Streit um die Metapher*. Darmstadt, s. 31–39.
- Nowakowska-Kempna I. (2000): *Język ciała czy ciało w umyśle, czyli o metaforyce uczuć*. [W:] *Język a Kultura*. 14, s. 25–58.
- Ohlhoff D. (2002): *Das freundliche Selbst und der angreifende Feind. Politische Metaphern und Körperkonzepte in der Wissensvermittlung der Biologie*. [W:] www.metaphorik.de.
- Pisarkowa K. (1964): *Składniowa funkcja imiesłowów w czasopiśmie „mieć”*. [W:] *Język Polski*. XLIV. Nr 4, s. 231–237.
- Potebnja A. A. (1888): *Из записок по русской грамматике*. Харьков. Т. 1–2.
- Rachilina E. V. (1998), *Когнитивная семантика: история, персоналии, идеи, результаты*. [W:] *Семиотика и информатика*. 36, s. 274–324.
- Rozet I. É. (1977): *Психология фантазии. Экспериментально-теоретическое исследование внутренних закономерностей продуктивной умственной деятельности*. Минск.

- Rozina R. I. (2003): *Глагольная метафора в литературном языке и в слэнге: таксономические замены в позиции объекта*. [W:] *Русский язык в научном освещении*. № 1, s. 68–84.
- Saussure F. de (1961): *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Warszawa.
- Saussure F. de (1990): *Заметки по общей лингвистике*. Москва.
- Serebrennikov B. A. (red.) (1988): *Роль человеческого фактора в языке: язык и мышление*. Москва.
- Sperber D./Wilson D. (1995): *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge/Massachusetts.
- Stepanov Ju. S. (1997): *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва.
- Świątek, J. (1998): *W świecie powszechnej metafory. Metafora językowa*. Kraków.
- Šaljutin S. M. (1985): *Искусственный интеллект. Гносеологический аспект*. Москва.
- Tabakowska E. (1995): *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Kraków.
- Tabakowska E. (2000): *Językoznawstwo kognitywne – nowe czy dawne horyzonty badań nad językiem?* [W:] Szpila G. (red.): *Język a komunikacja 1. Język trzeciego tysiąclecia*. Kraków, s. 56–68.
- Tabakowska E. (2001): *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Kraków.
- Vygotskij L. S. (1982): *Собрание сочинений*. Т. 2. *Проблемы общей психологии*. Москва.

Summary

The article discusses different versions of contemporary linguistic theory of meaning. On the one hand, the author criticizes mentalistic expansion as the basic assumption of cognitive semantics; on the other, the theory of meaning he embraces is based on the assumptions of cognitive psychology and the theory of artificial intelligence. According to him, the most adequate methodological viewpoint in modeling the so-called „linguistic reflection of the world” is one in which linguistic semantics is based on conceptualization of the world, realized with minimal influence of contextual factors. Description of realization of conceptual categories in discourse (linguistic text) is based on such concepts as inference, semantic dominant, semantic variant/invariant. Dependence of linguistic conceptualization of objects on referential/generic use of signs is taken into account. Consecutive chapters of the article are devoted to analysis of controversial aspects of Lakoff and Johnson’s cognitive theory of metaphor, and to overview of contemporary semantic theories, based on the idea of scientific integration (procedure model by W. Kintsch, T.A. van Dijk; theory of communicative relevance by D. Sperber, D. Wilson; theory of two modules by M. Makarov; and others).